

СТАТТІ ТА НАУКОВІ РОЗВІДКИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (091)(477.7)

<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2018.39.2.1>

© *Наталія Соколова*

(Київ)

<https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

ФАХОВА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (ЗА СПОГАДАМИ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ)

Відображено історію розвитку фахової освіти в Імператорському Харківському університеті в першій половині ХІХ ст. Методологічну основу публікації склали історичний та діалектичний методи дослідження.

З'ясовано, що Харківський університет розпочав роботу як вищий навчальний заклад, який мав надавати освіту майбутнім держслужбовцям. Тому, в перше десятиліття функціонування закладу основна увага зверталась не на фахову підготовку майбутніх спеціалістів, а на організаційні та господарські питання.

Встановлено, що на початку ХІХ ст. професорсько-викладацький склад на 70 % складався з іноземців, проте ситуація почала змінюватися в 20–30-х рр. ХІХ ст. завдяки підготовці молодих педагогів і науковців самим вишем. Навчальний процес зводився до прослуховування лекцій та складання іспитів. Практичні заняття в університеті запроваджено лише з другої половини ХІХ ст. Аналіз спогадів викладачів та студентів Харківського університету показав, що значна частина професорів не належним чином виконувала свої обов'язки. Студенти також не були зацікавлені в серйозній науковій роботі, про що свідчить мізерна кількість студентських наукових робіт, опублікована в першій половині ХІХ ст.

Доведено, що незважаючи на поліцейські порядки, встановлені в університеті в часи царювання Миколи I, в 30–50-х рр., сформувалась плеяда талановитих учених, які возвеличили українську науку. Окрім того, в Харківському університеті починають створюватися перші студентські наукові гуртки, а сам заклад перетворюється на один із центрів українського національного відродження.

Ключові слова: фахова підготовка, професорський склад, студенти, лекції, гурток.

У сучасних умовах реформування системи вищої освіти в Україні необхідно враховувати не лише світовий досвід, а й вітчизняний історичний. Оскільки, історія створення світських вищих навчальних закладів, що надавали фахову освіту в нашій країні сягає початку ХІХ ст., з моменту відкриття Харківського (1805 р.) та Київського (1834 р.) університетів. Тогочасна влада намагалась дотримуватись європейських правил організації навчального процесу у вищих Російської імперії. Впродовж ХІХ ст. університети не лише надавали якісну освіту, а й набули статусу провідних наукових центрів.

Питання функціонування Харківського університету в перші роки його існування висвітлюються в роботах Л. Яновського та Д. Колонея [21; 6]. В дослідженнях С. Посохова та Ю. Фесько надано характеристику професорського складу університету першої половини ХІХ ст. [15; 19]. А. Парфіненко зосереджує увагу на становленні студентської науки в Хар-

ківському університеті [13]. Однак, поза увагою дослідників залишилися проблеми розвитку фахової підготовки студентів Харківського університету в першій половині ХІХ ст.

У січні 1805 р. відбулось урочисте відкриття одного з університетів Східної Європи – Імператорського Харківського університету. Саме Харківський виш у першій половині ХІХ ст. перетвориться не лише на науковий центр, а й осередок українського національного відродження. Вагомий слід у науці залишили його викладачі та вихованці: математики М. Остроградський та Л. Ляпунов, фізик М. Пільчиков, біолог І. Мечніков, хімік М. Бекетов, філолог та історик І. Срезневський, мовознавець О. Потебня, історики М. Костомаров, Д. Яворницький та ін. Саме в стінах Харківського університету вперше в Російській імперії Олександрі Єфименко присвоєно ступінь доктора історії та професорське звання, а професор М. Сумцов в 1907 р. прочитав лекцію українською мовою.

У Статуті 1804 р. чітко зазначалось, що Харківський університет розпочав свою роботу з метою підготовки юнаків до державної служби. Тому не дивно, що першими студентами університету були дорослі люди, вихідці з шляхетського стану, які мали на меті скласти іспити для отримання підвищення по службі. В університеті панували майже військові порядки. Як згадує професор Д. Роммель, його дивували правила дисципліни, що дуже нагадували військові, яких мали дотримуватися дорослі люди [16, с. 51]. І справді, в перші десятиліття існування закладу, основна увага приділялась вирішенню організаційних і господарських справ. Лише з 30-х рр. XIX ст. ситуація починає поступово змінюватися: з'являється когорта талановитих викладачів і зацікавлених у науковій діяльності студентів.

У першій половині XIX ст. навчальний процес в університеті, як і інших вишах Російської імперії, зводився до прослуховування студентами лекцій та складання іспитів. Лише за бажанням професорів проводились практичні заняття – «репетиції». До 1826 р. відвідування занять не було обов'язковим. Студенти могли ігнорувати лекції, не складати іспити роками. Зустрічались вихованці, котрі навчались в університеті десятиліттями, оселяючись в будинках заможних городян у статусі вчителів їх дітей. Ситуація змінилася з початком правління Миколи I, коли за студентами встановився жорсткий контроль інспектора. Саме інспектор і професура контролювали студентів, відмічали відсутніх на заняттях та доповідали ректору про всі порушення. Найпоширенішим покаранням був карцер [11, с. 368–371].

Для підвищення рівня науково-дослідної роботи студентів у Харківському університеті з моменту його функціонування запроваджено традицію оголошувати конкурс на краще наукове дослідження (Статут 1804 р, параграф 53) [18, с. 242]. Переможці отримували грошову винагороду. Так, 1811 р. сума винагороди становила 100 крб. [1, с. 731]. З 1812 р. кращі студентські наукові твори нагороджувались золотими та срібними медалями. Срібні медалі були двох видів: велика та мала. Вартість золотої медалі дорівнювала 4 імперіалам, тоді як срібних – 3 та 1½ крб. відповідно [1, с. 819]. Д. Багалій наголошує на «скромних» наукових досягненнях студентів в перше десятиліття існування Харківського університету – всього 9 опублікованих праць [1, с. 830–834]. Ситуація кардинально змінилася з другої половини XIX ст., як і в інших університетах Російської

імперії, коли кожний заклад отримав можливість видавати власний друкований орган і розміщувати в журналі тексти кращих студентських робіт. З 1874 р. типографія Харківського університету розпочала публікацію «Записок Імператорського Харківського університету» на сторінках якого викладачі друкували рецензії на медальні роботи студентів.

У процесі формування університетської корпорації велику роль відіграли викладачі-іноземці, запрошені на роботу царськими чиновниками. За даними Д. Багалія, в перше десятиліття існування закладу кількісно переважала іноземна професура – 29 осіб, з яких 18 німців, 4 французи та 7 слов'ян [1, с. 541]. У цей же період до роботи в університеті залучено лише 17 педагогів місцевого походження [1, с. 509]. Слід наголосити на постійному протистоянні професорсько-викладацького складу іноземного та «туземного» походження. Д. Роммель пояснює ситуацію тим, що професори місцевого походження, які не мали належної освіти, не завжди витримували конкуренції з боку вихованців європейських університетів [16, с. 52–53]. Лише 1814 р. кількість професорів місцевого походження почала дорівнювати кількості викладачів-іноземців. До викладацької роботи долучилися випускники Харківського університету.

Про рівень викладання в Харківському університеті в перші десятиліття його існування свідчать згадки викладачів та випускників закладу. До викладацької роботи в університеті вдалось залучити відомих європейських учених Х. Роммеля, І. Шада та Л. Якоба, досвідчених педагогів – І. Гута, Ф. Пільгера і А. Дегурова. Серед викладачів місцевого походження в науковій та педагогічній сферах прославились професор риторики І. Рижський, математики Т. Осиповський й А. Павловський. Проте, не всі викладачі володіли необхідними професійними навичками. Так, студент І. Тросницький згадував викладача французької мови Паки-де-Совін'ї, котрий сам погано володів матеріалом і тому його учням доводилось самостійно вдосконалювати свої знання [14, с. 336]. До того ж, спостерігалася постійна нестача професорського складу, а деякі кафедри залишались вакантними тривалий період. Подібна ситуація зберігалася впродовж перших десятиліть існування закладу. Про це наголошував у своїх спогадах ще один випускник Харківського університету Л. Нічпаєвський [11, с. 372]. Зрозуміло, за таких умов фаховій підготовці науково-педагогічного складу відводилась другорядна роль.

У спогадах колишнього студента Харківського університету М. Де-Пуле наголошується на недостатньому рівні підготовки викладацького складу, на «скромних розмірах» магістерських та докторських дисертацій, безініціативності викладачів та лінощах студентів, котрі на старших курсах намагались ухилитись від наукової роботи [5, с. 79]. М. Костомаров, навчаючись на філософському факультеті, наголошував, що початок 30-х рр. у Харківському університеті характеризувався занепадом, коли більшість професорів були бездарними або ледарями [7]. До категорії таких викладачів потрапили В. Якимов, Ф. Чанов, Пакі-де-Совін'ї, і, навіть, П. Гулак-Артемівський. М. Де-Пуле в своїх спогадах також акцентує увагу на відсутності педагогічного таланту у ректора університету П. Гулак-Артемівського, котрий викладав російську історію виключно за творами М. Карамзіна та М. Устрялова і не зміг підготувати жодного науковця [5, с. 84]. При цьому, інший випускник університету Л. Нічпаєвський наголошував на ораторському таланті П. Гулак-Артемівського, чиї лекції відвідували не лише студенти різних факультетів, а й сторонні, в тому числі жінки [11, с. 374]. «Бездарем» та «жалким» професором М. Де-Пуле називав викладача римських старожитностей та мови С. Лук'яновича, якого ненавиділи усі студенти [5, с. 92]. Викладач із року в рік читав лекції з одного зошита, притому ліниво, постійно плутаючи слова. Практичні заняття зводились до зважування срібних ложок, начебто римського періоду. У критичні моменти усі студенти знали, що для вирішення проблеми потрібно подарувати С. Лук'яновичу срібну ложку «для цілей науки», тоді як останній постійно збирав повні столові набори [17, с. 66].

До когорти посередніх викладачів студенти відносили відомого перекладача В. Шекспіра – В. Якімова, котрий викладав естетику та російську літературу. Окрім того, що він жахливо проводив заняття, В. Якимов міг залишити аудиторію під час лекції через особисті проблеми – не підготувався до пари. Його улюбленим заняттям у лекційний час було вирішення питань господарського характеру. В будь-який момент викладач міг поцікавитись у присутніх, де ті купують ваксу, оскільки сподобався блиск чобіт, або де варто зберігати картоплю під час повноводдя [17, с. 66]. Як наголошує М. Де-Пуле, професор В. Якимов не приносив а ні користі, а ні шкоди [5, с. 97].

На одному рівні з В. Якимовим у студентському рейтингу професорсько-викладацького

складу Харківського університету стояв викладач філософії М. Протопопов, котрий змушував студентів вчити свої записки, позбавлені логіки [5, с. 97]. Його визначення поняття логіки тягнулось одним реченням на двох сторінках [17, с. 67].

На медичному факультеті в цей період великим оригіналом вважався викладач терапії та патології І. Рейпольський. Крім того, що професор постійно носив калоші та парасольку, він прославився своєю методикою ведення лекцій. І. Рейпольський не намагався налагодити зв'язок із аудиторією, взагалі не звертав уваги на присутніх студентів. Одного разу він навіть спромігся прочитати лекцію в порожньому кабінеті [17, с. 67]. Науковим надбанням І. Рейпольського вважався підручник «Природна історія», який викладач називав своїм нерухомим майном, оскільки майже весь тираж зберігався в його будинку, так і не розкуплений студентами [3, с. 251]. Взагалі, студентам медичного факультету доводилось вчитися у найгірших умовах, за відсутності навчальних приміщень, обладнання, підручників і необхідної практики. Ситуація поліпшилась з появою професора німецького походження Брандгейса, який домогся від університетських чиновників збільшення фінансування університетської клініки для закупівлі обладнання [11, с. 382–383].

Окрім того, дисципліни, які викладались в університеті в першій половині XIX ст. не завжди відповідали потребам фахової підготовки майбутніх спеціалістів. Так, впродовж тривалого часу усі студенти без винятку вивчали «Закон Божий». Низька оцінка за цей предмет на іспиті не давала змоги отримати ступінь кандидата. Та пропри суворі заходи університетського керівництва, студенти майже не відвідували лекцій із даної дисципліни, а іспит намагались скласти за рахунок знань, що отримали в гімназії. Розуміючи таке відношення молоді до «Закону Божого», викладачі фізико-математичного відділення намагались допомогти студентам своєю присутністю на іспиті, відволікаючи питаннями екзаменатора [8, с. 126]. Не одноразово професорсько-викладацький склад ставив питання про виключення дисципліни «Закон Божий» з університетського курсу та створення богословського факультету.

Вже в 30–40-х рр. XIX ст. у Харківському університеті сформувалась плеяда талановитих викладачів, які зробили вагомий внесок в українську науку. Наприклад, І. Срезневський – талановитий учений, оратор, слухачів якого не могла вмістити найбільша аудиторія

університету [5, с. 105]; М. Костомаров – блискучий захист дисертації якого «Про історичне значення російської народної поезії», викликав захоплення у студентів [5, с. 107–108]. Саме ці вчені сприяли залученню студентів до вивчення української історії та етнографії. Випускники фізико-математичного відділення та медичного факультетів з теплом згадують лекції викладача хімії, професора І. Сухомлинова, який вмів послідовно, цікаво викладати матеріал. Його поважали за те, що на відміну від більшості своїх колег, Іван Іванович під час лекційного заняття ніколи не користувався конспектами та підручниками [11, с. 374]. Зіркою медичного факультету вважався М. Єллінський, майбутній ректор Харківського університету, котрий вражав студентів не лише своїми знаннями, цікавими лекціями, що виходили за рамки рекомендованого посібника Буша, а й залученням слухачів до практичної діяльності [11, с. 386–387].

Улюбленими студентів у 40-х рр. були професори всесвітньої історії М. Лунін та грецької літератури А. Валицький. Попри відсутність ораторського таланту, М. Лунін вражав студентів своїми знаннями та літературною мовою викладення, яку М. Де-Пуле порівняв з мовою, що зустрічалась в працях І. Тургенєва [5, с. 89]. Студентська молодь університету вважала його ідеалом професора. Неймовірним оратором, майстром імпровізації вважався А. Валицький. Його вміння налагодити контакт зі студентами, відкритість, бажання вирішувати студентські проблеми значно підвищували рейтинг викладача серед молоді [5, с. 94–95].

В 50-х рр. XIX ст. спостерігається нестача викладачів. Як згадував колишній студент університету А. Воронов, на першому відділенні (історико-філологічному) філософського факультету нормою вважалось, коли викладач одночасно займав посади на двох кафедрах. Найгірша ситуація склалася серед істориків. Російську історію викладав О. Зернін, котрий постійно хворів, до того ж не користувався авторитетом серед студентської молоді. Всесвітню історію студентам допомагав вивчати професор М. Петров, який також не вирізнявся міцним здоров'ям [4, с. 574]. Про сумнівний педагогічний талант у викладача всесвітньої історії О. Рославського-Петровського розповідав П. Вейнберг, наголошуючи на нецікавих, написаних складним стилем лекціях, які студенти мали зазубрювати напам'ять. Водночас, колишнього студента дратувала звичка викладача російської літератури, відомого українського етнографа А. Метлинського під час лек-

цій захоплюватися мелодійністю української мови [3, с. 253]. Взагалі, на його думку, на історико-філологічному відділенні та юридичному факультетах позитивної оцінки заслугоували викладач грецької літератури А. Валицький; ректор університету О. Палюмбецький, якого студенти поважали і як чиновника, і як педагога; викладач кафедри державного права Д. Каченовський за його вміння блискуче викладати дисципліну та професор М. Костирь за чудові лекції з естетики та російської мови, що збирали повні аудиторії слухачів та за його прагнення боротьби з поліцейськими порядками, встановленими в Харківському університеті за часів царювання Миколи I [3, с. 257–258].

Не краща ситуація спостерігається і на юридичному факультеті, адже попри невелику кількість викладацького складу, одні педагоги значну частину часу присвячували закордонним від'їздам, інші – хворіли. Авторитетом у студентів користувались Д. Каченовський за свої прозахідні погляди, А. Станіславський за вміння лаконічно й зрозуміло викладати матеріал, С. Пахман за його новаторську методику читання лекцій, під час яких він полюблив звертатись до аудиторії з цілою низкою питань, а інколи лекції перетворював на цікаві бесіди [4, с. 589].

На фізико-математичному відділенні також викладацькою діяльністю займалася ціла група професорів, методи роботи яких, викликали подив і відразу у молодих слухачів. Н. Леваковський згадував безглузді, наповнені незрозумілими питаннями лекції професора ботаніки В. Черняєва, професора фізики та фізичної географії В. Лапшина, котрий не лише не вмів висловлювати свої думки, а навіть вирішувати елементарні задачі з фізики, а професор мінералогії та геогнозії Н. Борисяк часто взагалі не приходив на роботу, або шукав будь-яку причину, щоб не читати лекції [9, с. 69–74]. Протилежно іншій думки про цих викладачів був випускник медичного факультету І. Любарський. До плеяди талановитих педагогів він також відніс викладача курсу з органічної хімії А. Ходнева, викладача приватної патології та терапії К. Демонсі. До когорти посередніх викладачів, І. Любарський зараховував викладача фізіології І. Калениченка, професора Г. Риндовського, котрий читав цілу низку курсів – енциклопедію медицини, загальну патологію, судову медицину. Незрозумілою та латинською мовою лекційні заняття проводили німці Струве, Альбрехт та Ган [10, с. 381–383].

Аналіз спогадів колишніх студентів Харківського університету 30–50-х рр. XIX ст. дово-

дять, що серед професорсько-викладацького складу виділялась лише невелика когорта талановитих педагогів та вчених. Це пояснюється поширенням військово-поліцейських порядків режиму імператора Миколи I. Від викладачів вимагалось вміння нав'язувати правильні думки студентам, слідкувати за їх дисципліною та зовнішнім виглядом, тоді як другорядну роль відігравав педагогічний та науковий талант. Навчальний процес легко переривався за умов підготовки до приїзду високопосадовців. Як відмічав Н. Леваковський, на першому місці в університеті посідали виправка та контроль за належним зовнішнім виглядом [9, с. 63]. Крім того, прийнята в Харківському університеті форма покарання студентів – карцер, зокрема, за відсутність на лекції без поважної причини, дозволяла професурі посередньо виконувати свої обов'язки і взагалі не звертати увагу на якість викладання. Н. Леваковський підкреслював, що методика викладання в університеті нагадувала гімназійну лише з новими обличчями [9, с. 68].

До того ж, за відсутності семінарських занять, в університеті в першій половині XIX ст. поширеним явищем була прихована корупція, яку студенти називали «нахлібництво». Щоб підвищити оцінку на іспиті, викладачі пропонували за окремі кошти провести додаткові заняття, вартість яких вражає – від 40 до 100 крб. за заняття, при тому, що річна зарплатня професора становила близько 2000 крб. [12, с. 581].

Ще одним прикладом прихованої корупції викладачів була заборона студентам працювати в допоміжних університетських установах – анатомічному театрі, кабінетах ботаніки, зоології тощо. Свою відмову професори мотивували тим, що студенти можуть забруднити приміщення. Тому, деякі студенти змушені були підкупувати сторожа, щоб там працювати [9, с. 69].

50–60-ті рр. XIX ст. також відмічені цілою низкою корупційних історій. Окремі викладачі допомагали студентам у складанні іспитів: діставали екзаменаційні білети, під час іспиту задавали питання за домовленістю, намагались впливати на своїх колег під час прийняття рішення з приводу виставлення оцінок. Іноді професори брали розписки у студентів, які за-

свідчували, що в разі складання іспиту студент зобов'язувався виплатити певну суму екзаменатору [3, с. 252–253]. Чесні студенти намагались боротися з таким явищем, викриваючи прізвиська викладачів-хабарників та розповсюджуючи на них карикатури [4, с. 588]. Існувала також окрема категорія студентів-«пансіонерів», котрі, маючи кошти, проживали в будинку викладача Харківського університету, взагалі не відвідували заняття, проте успішно переходили на наступний курс [3, с. 252].

Проте, незважаючи на прийняту форму викладання в Харківському університеті, що не стимулювала активність студентів, талановита молодь намагалась проявити себе в наукових гуртках, створених за ініціативою студентів. У 1819 р., з метою поліпшення навичок перекладу, організовано «Товариство студентів любителів вітчизняної словесності» [20, с. 803]. В 1821 р. для духовного вдосконалення молоді розпочало роботу студентське біблійне співтовариство, яке нараховувало 200 членів, котрі здебільшого займались благодійністю [2, с. 893]. В листопаді 1825 р. харківські студенти намагались організувати «Студентське співтовариство Суспільства наук при Харківському університеті», мета якого – сприяти виданню оригінальних та перекладних творів зі словесності [2, с. 897]. Проте, інформація про діяльність даної організації відсутня. Найвагоміший слід в історії залишив гурток харківських романтиків у складі І. Срезневського, М. Костомарова, А. Метлинського, Л. Боровиковського та ін., який сприяв популяризації в суспільстві української культури та надихав студентів займатися літературною справою.

Отже, в першій половині XIX ст. на території Наддніпрянської України Харківський університет відігравав важливу роль освітнього та наукового центру. Не дивлячись на поліцейські порядки, які встановилися в університеті за часів царювання Миколи I, серед професорського складу з'являється когорта талановитих педагогів та вчених, які спроможні підготувати плеяду майбутніх українських учених зі світовим ім'ям. До того ж, саме Харківський університет став одним із центрів українського національного відродження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) (1802–1815 гг.): в 2-х т. X., 1893–1898. Т. 1. 1204 с.
2. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) (1815–1835 гг.): в 2-х т. X., 1904. Т. 2. 1141 с.
3. Вейнберг П. И. Харьковский университет в пятидесятих годах: (Из моих воспоминаний). *Русское богатство*. 1906. № 2. С. 245–258.

4. Воронов А. Г. Воспоминания бывшего студента Харьковского университета 60-х годов. *Русская старина*. 1913. № 6. Т. 154. С. 571–595.
5. Де-Пуле М. Ф. Харьковский университет и Д. И. Каченовский: Культурный очерк и воспоминания из 40-х годов. *Вестник Европы*. 1874. № 1. Т. 45. С. 75–115.
6. Колоней Д. В. Влияние Харьковского университета на развитие частного образования на Слобожанщине в первой половине XIX века. *Вестник Харьковского университета. Сер. История*. 2003. Вып. 35. С. 315–323.
7. Костомаров Н. И. Автобиография: 1922, 440 с. [Электронный ресурс]. URL: ftp://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_avtobiografia.html#002 (дата звернения: 24.08.2018).
8. Лапшин В. И. Из воспоминаний: [Харьковский университет в 1835–1865 гг.]. *Журнал Министерства Народного просвещения*. 1890. № 5. Ч. 269. С. 120–139.
9. Леваковский Н. Ф. Университет пятидесятих годов: (Из воспоминаний) *Русская старина*. 1917. № 4/6. Т. 170. С. 63–79.
10. Любарский И. В. Воспоминания о Харьковском университете, 1850–1855 гг. *Исторический вестник*. 1891. № 8. Т. 45. С. 373–393.
11. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете, 1823–1829. *Русская старина*, 1907. № 8. Т. 131. С. 363–400.
12. Оже-де-Ранкур Н. Ф. В двух университетах: (Воспоминания 1837–1843 гг.): [Период учебы в СПб. и Харьк. ун-тах]. *Русская старина*, 1896. № 6. Т. 86. С. 571–582.
13. Парфиненко А. Ю. Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете: монография. Х.: НМЦ«МД», 2002. 315 с.
14. Письма студента Харьковского университета 1824–1827 гг. И. Я. Тросницкого к родным. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1891. Т. 3. С. 330–337.
15. Посохов С. И. Профессорский стиль и качество жизни в университетских городах Российской империи первой половины XIX века. *Tractus aevorum: эволюция социокультурных и политических пространств*. 2014. № 1. Т.1. С. 78–96.
16. Пять лет из истории Харьковского университета: Воспоминания проф. Роммеля о своем времени, о Харькове и о Харьковском университете (1785–1815) / под ред. Я. О. Балясный. Х.: Тип. ун-та, 1868. 111 с.
17. Сокальский П. П. Из воспоминаний о Харьковском университете конца 40-х годов. *Киевская старина*. 1906. № 5–6. Т. 93. С. 63–71.
18. Устав Императорского Харьковского университета. *Периодическое сочинение об успехах народного просвещения*. 1805. № 10. С. 225–290.
19. Фесько Ю. Німецькі вчені та педагоги Харківського університету «першої хвилі» – динаміка наукової та викладацької діяльності (1804–1825) *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 16. С. 164–172.
20. Энциклопедический словарь: в 86 т. / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890–1907. Т. 68.
21. Яновський Л. Харківський університет на початку свого існування (1805–1820) / пер. з пол. О. Журавльової. Х., 2004. 508 с.

REFERENCES

1. Bagalej, D. I. (1893–1898). *Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam) [Experience of history of the Kharkov university (on unpublished materials)]*. (Vol. 1–2). Knarkov [in Ukrainian].
2. Bagalej D. I. (1904). *Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam) [Experience of history of the Kharkov university (on unpublished materials)]*. (Vol. 1–2). Knarkov [in Ukrainian].
3. Vejnberg, P. I. (1906). Har'kovskij universitet v pyatidesyatyh godah: (Iz moih vospominanij) [The Kharkov university is in fiftieth years: (From my remembrances)] *Russkoe bogatsnvo [Russian riches]*, 2, 245–258 [in Russian].
4. Voronov, A. G. (1913). *Vospominaniya byvshogo studenta Har'kovskogo universiteta 60-h godov [Remembrances of former student of the Kharkov university of 60th Remembrances of former student of the Kharkov university of 60th]*. *Russkaya starina [Russian old times]*, 154, 571–595 [in Russian].
5. De-Pule, M. F. (1874). Har'kovskij universitet i D. I. Kachenovskij: Kul'turnyj ocherk i vospominaniya iz 40-h godov [Kharkov university and D. I. Kachenovsky : the Cultural essay and remembrances from 40th]. *Vestnik Evropy [Announcer of Europe]*, 45, 75–115 [in Russian].
6. Kolonej, D. V. (2003). *Vliyanie Har'kovskogo universiteta na razvitie chastnogo obrazovaniya na Slobozhanshchine v pervoj polovine XIX veka [Influence of the Kharkov university on development*

- of private education on Slobozhanshyna in the first half of XIX century]. *Vestnik Har'kovskogo Universiteta [Announcer of the Kharkov university]*, 35, 315–323 [in Ukrainian].
7. Kostomarov, N. I. (1922). *Avtobiografiya [Autobiography]*. Retrieved from ftp://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_avtobiografia.html#002 [in Ukrainian].
 8. Lapshin, V. I. (1890). Iz vospominanij: [Har'kovskij universitet v1835–1865 gg.] [From remembrances: [Kharkov university in 1835–1865]. *ZHurnal Ministerstva Narodnogo prosveshcheniya [Magazine of Ministry of the folk enlightening]*, 5, 120–139 [in Russian].
 9. Levakovskij, N. F. (1917) Universitet pyatidesyatyh godov: (Iz vospominanij) [University of fiftieth years: (From remembrances)]. *Russkaya starina [Russian old times]*, №4/6, 63– 79 [in Russian].
 10. Lyubarskij, I. V. (1891). Vospominaniya o Har'kovskom universitete, 1850–1855 gg. [Remembrances about the Kharkov university, 1850–1855]. *Istoricheskij vestnik [Historical announcer]*, 8, 373–393 [in Russian].
 11. Nichpaevskij, L. (1907). Vospominaniya o Har'kovskom universitete, 1823–1829 [Remembrances about the Kharkov university, 1823–1829]. *Russkaya starina [Russian old times]*, 8, 363–400 [in Russian].
 12. Ozhe-de-Rankur, H. F. (1896). V dvuh universitetah: (Vospominaniya 1837–1843 gg.): [Period ucheby v SPb. i Har'k. un-tah] [In two universities: (Remembrances 1837–1843):[A period of studies is in Saint Petersburg. and Kharkov universities]. *Russkaya starina [Russian old times]*, 6, 571–582 [in Russian].
 13. Parfinenko, A. YU. (2002). *Stranicy istorii studencheskoj nauki v Har'kovskom universitete [Pages of history of student science are in the Kharkov university]*. Kharkov: NMC«MD» [in Ukrainian].
 14. Sumcov, N. F. (Eds.). (1891). Pis'ma studenta Har'kovskogo universiteta 1824–1827 gg. I. YA. Trosnickogo k rodnym [Letters of student of the Kharkov university 1824–1827 I. Y. Trosnitsky to native]. *Sbornik Har'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva [Collection of Kharkov historico-philological society]*, 3, 330–337 [in Ukrainian].
 15. Posohov, S. I. (2014). Professorskij stil' i kachestvo zhizni v universitetskih gorodah Rossijskoj imperii pervoj poloviny XIX veka [Professorial style and quality of life in the university cities of the Russian empire of the first half of XIX century]. *Tractus aevorum: ehvolyuciya sociokul'turnyh i politicheskikh prostranstv [Tractus aevorum: evolution of sociocultural and political spaces]*, 1, 78–96 [in Ukrainian].
 16. Balyasnyj, YA. O. (Eds.). (1868). Pyat' let iz istorii Har'kovskogo universiteta: Vospominaniya prof. Rommelya o svoem vremeni, o Har'kove i o Har'kovskom universitete (1785–1815) [Five years from history of the Kharkov university: Remembrances of professor of Rommel about the time, about Kharkiv and about the Kharkov university (1785–1815)]. Kharkov: Tip. un-ta [in Ukrainian].
 17. Sokal'skij, P. P. (1906). Iz vospominanij o Har'kovskom universitete konca 40-h godov [From remembrances about the Kharkov university of end of 40th.]. *Kievskaya starina [Kyiv old times]*, 5–6, 63–71 [in Ukrainian].
 18. Ustav Imperatorskogo Har'kovskogo universiteta [Charter of emperor's Kharkov university] (1805). *Periodicheskoe sochinenie ob uspekah narodnogo prosveshcheniya [Periodic collection about successes of the folk enlightening]*, 10, 225–290 [in Russian].
 19. Fes'ko, YU. (2004). Nimec'ki vcheni ta pedagogi Harkivs'kogo universitetu «pershoi hvili» – dinamika naukoivoi ta vikladac'koi diyal'nosti (1804–1825) [The German scientists and teachers of the Kharkiv university of the «first wave» are a dynamics of scientific and teaching activity (1804–1825)]. *Etnichna istoriya narodiv Evropi [Ethnic history of people of Europe]*, 16, 164–172 [in Ukrainian].
 20. Andreevskiy, I. E. & Arsen'ev, K. K. (Ed.). (1890–1907). *Ehnciklopedicheskij slovar [Encyclopaedic dictionary]*. (Vols. 1–86). SPb.: Semenovskaya Tipografiya I. A. Efrona [in Russian].
 21. Yanovskij, L. (2004). *Harkivs'kij universitet na pochatku svogo isnuvannya (1805–1820) [The Kharkiv university is at the beginning of the existence (1805–1820)]*. (O. Zhuravl'ova, Trans.). Kharkov [in Ukrainian].

© **Nataliia Sokolova**
(Kyiv)

<https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

PROFESSIONAL PREPARATION OF STUDENTS IS IN KHARKIV UNIVERSITY IN THE FIRST HALF OF XIX OF CENTURY.

(AFTER REMEMBRANCES OF TEACHERS AND STUDENTS)

History of development of trade education is represented in the Emperor's Kharkiv university in the first half of XIX of century. Methodological basis of publication was made by the historical and dialectical methods of research.

It is found out, that the Kharkiv university began work as higher educational establishment that had to give education to future officials. To the volume, in the first decade of functioning of establishment, basic attention applied not on professional preparation of future specialists, but on organizational and economic questions.

It is set that at the beginning XIX of century faculty advisors on 70 percents consisted of foreigners, however a situation began to change in 20–30th XIX of century, due to preparation of young teachers and scientists university. An educational process was taken to listening of lectures and handing over of examinations. Practical employments in an university are entered only from the second half of XIX of century At the beginning XIX of century only some teachers on own initiative conducted practical employments – rehearsals, where students could get points for the successful stowage of examinations. The analysis of remembrances of teachers and students of the Kharkiv university showed that considerable part of professors had carried out the duties not properly. Students also were not interested in the scientific thoughtful piece of work, what the wretched amount of the student advanced studies, published in the first half of XIX of century Moreover, testifies to, most teachers did not even try to bring over listeners to the advanced study. In general, the effective method of motivation of student young people to the studies was a punishment cell. Also, in the Kharkiv university a corruption prospered with that both higher officials and some students tried to contest.

It is well-proven that without regard to the constabulary orders set in an university in the days of reign of Nikolay I, in 30–50th, the pleiad of talented scientists that eulogized Ukrainian science was formed. Except that, the first student scientific groups begin in the Kharkiv university to be created, and self establishment will grow into one of centers of the Ukrainian national revival.

Keywords: professional preparation, the professorial staff, students, lectures, group.

До редакції надійшла 23.08.2018.

УДК 929:316.334.24](447.82)»18/19»Сангушки
<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2018.39.2.2>

© Вероніка Рудюк
(Київ)

<https://orcid.org/0000-0003-2662-3479>

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗІВ ІЗ РОДУ САНГУШКІВ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ВОЛИНІ

У статті розглянуто підприємницьку діяльність Сангушків на Волині, насамперед, їх внесок у промисловий розвиток краю, застосування тогочасних передових технологій у своїх маєтках, особливості господарювання представників роду та засновані ними підприємства. Розглянуто галузеву приналежність заводів їх Славутської ординації та методи підвищення ефективності роботи на них. Охарактеризовано місце підприємств родини Сангушків у структурі промисловості Волинської губернії, внесок князів в стимулювання розширення мережі фінансово-кредитних установ в регіоні. Висвітлено місце Сангушків в тогочасних фінансово-промислових колах українських губерній Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. Розглянуто діяльність князів Сангушків з реорганізації поміщицьких латифундій з метою перетворення їх на сучасні аграрні підприємства. Висвітлено вплив політичних подій в українських губерніях на економічний розвиток підприємств, що були у власності представників цього роду. Описано основні статті прибутку Славутської ординації в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: Сангушки, Волинь, Славута, маєток, підприємство, завод, прибуток.

Починаючи з 30-х років ХІХ ст. на українських землях розпочався промисловий переворот: виникали підприємства нового типу, що використовували силу пару, розвивались нові галузі економіки як для цих територій, як-то енергетика, металургія, машинобудування; відбувались масштабні зміни в соціальній структурі населення: зростала кількість ро-

бітників, відбувалось стрімке зростання міст і чисельності його жителів за рахунок міграції із сільської місцевості. Відбувалась поступова спеціалізація й сільського господарства різних регіонів. Промисловими осередками стали переважно території Подніпров'я, Слобожанщини, Запоріжжя та Причорномор'я, а також найбільші губернські міста, однак підприємства